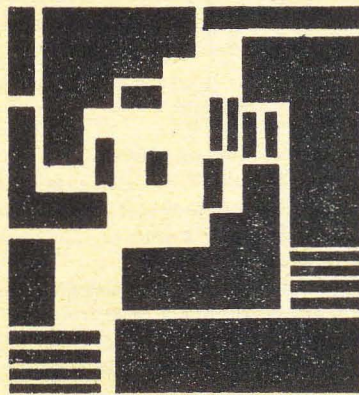

DE STIJL

MAANDBLAD GEWIJD AAN
DE MODERNE BEELDENDE
VAKKEN EN KULTUUR
RED. THEO VAN DOESBURG

ZL 12(2013)1

Sjoerd van Faassen & Hans Renders

Manifest II van *De Stijl*: De Literatuur (1920)

In *De Stijl*, Maandblad gewijd aan de moderne beeldende vakken en cultuur verschijnt in april 1920 als openingsbijdrage het 'Manifest II van "De Stijl" 1920. De Literatuur'. Het manifest is ondertekend door Theo van Doesburg (1883-1931), Piet Mondriaan (1872-1944) en Antony Kok (1882-1969).

Het is, zoals de titel al aangeeft, het tweede manifest dat *De Stijl* publiceert. 'Manifest I van "De Stijl", 1918' was in november 1918 in het tijdschrift verschenen; 'Manifest III. Tot een nieuwe wereldbeelding' zal in augustus 1921 worden gepubliceerd. De manifesten worden in *De Stijl* behalve in het Nederlands, eveneens in het Frans en het Duits opgenomen; het eerste manifest bovendien ook in het Engels. Bij de publicatie van het eerste manifest stond de noot: 'Dit manifest zal, zodra het verkeer met het buitenland weer hersteld is, afzonderlijk, in een groote oplaag vanuit de verschillende kunstcentra vanuit het buitenland worden verspreid'. In welke mate dat is gebeurd, is niet helemaal duidelijk, maar de hier uitgesproken ambitie past goed in de tijd.

Manifesten waren, naast lezingen en programmatische publicaties in tijdschriften en in boekvorm, vooral sinds de lancering van het futuristisch manifest van F.T. Marinetti in 1909 voor modernisten belangrijke middelen om hun ideeën te verspreiden.

De oprichting van *De Stijl* in de zomer van 1917 was bedoeld om een radicale zuivering in de kunst door te voeren, waarbij belemmeringen zoals 'traditie, dogma's en overheersing van het individuele' eraan moesten geloven. Het eerste manifest begint met de bewering: 'Er is een oud en een nieuw

kunstbewustzijn. Het oude richt zich op het individuele, het nieuwe richt zich op het universele'. Theo van Doesburg had de redactionele verantwoordelijkheid voor *De Stijl*. In het voorwoord bij het eerste nummer schreef hij: 'De werkelijk moderne, – d.i. *bewuste*, – kunstenaar heeft een dubbele roeping. Ten eerste: het rein-beeldende kunstwerk *voort te brengen*; ten tweede: het publieke voor de schoonheid der reine beeldende kunst *ontvanke-lijk te maken*'. Het strijdbare tijdschrift stelde zich in dienst van abstracte kunst. Het richtte zich hoofdzakelijk op beeldende kunst en architectuur. Vooral wat het laatste betreft, hadden de discussies in deze tijd een sterk maatschappelijke lading. Onder kunstenaars heerste, vooral na de Eerste Wereldoorlog, de overtuiging dat kunst kon meehelpen een nieuwe maatschappij te vestigen. Het uit de Sovjet-Unie afkomstige constructivisme vervulde daarbij een voortrekkersrol. Constructivisme en dadaïsme – in welke beweging Van Doesburg onder zijn heteroniem I.K. Bonset vanaf eind 1919 eveneens een rol speelde – lagen in elkaars verlengde. Het dadaïsme brak vooral in negatieve zin met de bestaande kunst, het constructivisme was positief gericht.

De nieuwe kunstopvattingen waren onlosmakelijk verbonden met nieuwe filosofische inzichten. De veranderde kijk op de werkelijkheid en nieuwe theorieën over waarneming hadden grote invloed en leidden tot een streven naar abstractie. Ontindividualisering was een stringente eis binnen het constructivisme. Het was vooral die eis waarmee Van Doesburg het constructivisme een bredere betekenis gaf dan internationale geestverwanten als El Lissitzky en Hans Arp deden.

Bij de start van het tijdschrift bestond de groep rond *De Stijl* uit de schilders Theo van Doesburg, Vilmos Huszár, Bart van der Leck en Piet Mondriaan, de architecten J.J.P. Oud en Jan Wils, en de dichter Anton Kok. Kort daarop traden de beeldend kunstenaar Georges Vantongerloo en de architecten Robert van 't Hoff en Gerrit Rietveld toe. De medewerkers van het blad kenden elkaar bij de oprichting niet of nauwelijks en vormden geen hechte groep met dezelfde ideeën. Integendeel, Van 't Hoff, Oud en Wils kwamen al snel in aanvaring met het usurperende karakter van Van Doesburg, terwijl Mondriaan en Van der Leck op hun beurt moeite hadden met de ideeën van Oud en later met die van Van Doesburg. Ook in de relatie van Van Doesburg met Huszár en Vantongerloo ontstond om uiteenlopende redenen een (tijdelijke) breuk.

Aan het begin van de Eerste Wereldoorlog wordt Van Doesburg als militair gelegerd in Alphen, aan de grens met België. In het dicht bij Alphen gelegen Tilburg raakt hij bevriend met de daar woonachtige spoorwegemployé en dichter Antony Kok en met een collega-militair, de Drachter schoenmaker en beeldend kunstenaar Evert Rinsema. Kok en Van Doesburg organiseren onder meer op 29 april en 12 mei 1915 soirées, waarop Van Doesburg 'moderne verzen' voorleest; er zullen hierna nog tenminste acht soortgelijke optredens in andere steden plaatsvinden. Kok wordt Van Doesburgs vertrouwen in poëtische zaken, mede omdat Van Doesburg nogal tegen hem en

zijn poëzie opkijkt. Aan Van Doesburgs literaire teksten uit deze periode is de overal in Europa voelbare invloed van Dostojewski niet vreemd, maar ze passen ook in een humanistische traditie waarop in Nederland ethisch-geïnspireerde schrijvers als Just Havelaar en Dirk Coster patent hebben. Aan het begin van de oorlog is Van Doesburg nog getrouwd met de dichteres Agnita Feis, maar midden 1914 komt het tot een breuk al wordt de scheiding officieel pas in mei 1917 uitgesproken. In Tilburg vindt Van Doesburg in Lena Milius een nieuwe liefde. Tijdens die oorlogsjaren ontstaat veel van Van Doesburgs vroege literaire werk. Maar al sinds 1912 werkt Van Doesburg mee aan het wat vage en zweverige weekblad 'voor maatschappelijke en geestelijke stromingen' *Eenheid*, aanvankelijk met kritieken, moralistische beschouwingen en gezever over de verschrikkingen van de oorlog, vanaf 1913 ook met verhalend proza, toneel en een enkel gedicht.

De gedichten die Van Doesburg vanaf eind 1914 na zijn kennismaking met Lena Milius voor haar schrijft, vertegenwoordigen een overgangsfase in Van Doesburgs poëzie, van het traditionele idioom naar de experimentele gedichten die hij vanaf 1920 – na een periode van betrekkelijk stilzwijgen als literator – onder het pseudoniem I.K. Bonset in *De Stijl* publiceert, niet toevallig kort nadat in april 1920 het 'Manifest II van "De Stijl" 1920. De literatuur' is verschenen.

Het eerste manifest van *De Stijl* is ondertekend door Van Doesburg, Van 't Hoff, Huszár, Kok, Mondriaan, Vantongerloo en Wils; het derde simpelweg met 'De Stijl'.

Het literatuurmanifest is in *De Stijl*, zoals gezegd, ondertekend door Van Doesburg, Kok en Mondriaan. Het draagt daar de datering 'leiden april 1920'. Er bestaat bovendien een op een aantal punten – onder meer wat de typografie betreft – afwijkende Franstalige versie van het manifest die Van Doesburg begin maart 1920 vanuit Parijs aan Kok stuurde. Dat zou er op kunnen duiden dat hij, geïnspireerd door wat hij tijdens zijn bezoek aan Parijs hoorde en zag, de tekst van het manifest oorspronkelijk in het Frans concipieerde. (Een typescript van het manifest dat deel uitmaakt van het Van Doesburg-archief in het Rijksbureau voor Kunsthistorische Documentatie te Den Haag, is waarschijnlijk een na de dood van Van Doesburg vervaardigd afschrift.)

Met Feis is Van Doesburg inmiddels gebrouilleerd. Dat zij het literatuurmanifest van *De Stijl* niet mee heeft ondertekend, is dus niet verwonderlijk. Wel bevreemdt het dat Evert Rinsema niet tot de ondertekenaars van het manifest behoort. In mei 1920 schrijft hij aan Van Doesburg: 'Het manifest van "De Stijl" vind ik prachtig'. Rinsema behoort weliswaar niet tot de medewerkers van *De Stijl*, maar zijn aforismenbundel *Verzamelde volzinnen* zal verschijnen in de 'kleine editie van moderne letterkundige werken enz.' die Van Doesburg in 1920 aan *De Stijl* wil verbinden. Ook de naam van de met veel *Stijl*-medewerkers bevriende Til Brugman zou niet hebben misstaan onder het manifest. Zij schreef tussen 1917 en 1922 klankgedichten, maar vond geen uitgever voor haar bundel *Klankzin*. Tot de kolommen van *De Stijl* drong zij evenmin door, op het gedicht 'R' na dat Van Doesburg

incorporeerde in zijn artikel 'Symptomen eener réconstructie der dichtkunst in Holland'.

Dat artikel is een uit de reeks programmatische essays die Van Doesburg, al dan niet onder de naam Bonset, kort na publicatie van het literatuurmanifest van *De Stijl* begint. Naast 'Symptomen eener réconstructie der dichtkunst in Holland' (*De Stijl* mei/juni 1923) maken ook 'Over het nieuwe vers en het aaneengeknoopte touw' (*De Stijl* juni 1920), 'Inleiding tot de nieuwe verskunst' (*De Stijl* januari-februari 1921, maar al in mei 1920 geschreven), 'De nieuwe woordbeelding' (*Het Getij* januari-februari 1921, maar al september-oktober 1920 geschreven), 'Grondslagen tot een nieuwe versbeelding' (*De Stijl* juli 1921), 'Beeldende verskunst en hare verhouding tot de andere kunsten' (*De Stijl* juni 1922) en 'Tot een constructieve dichtkunst' (*Mécano* januari 1924, maar het jaar tevoren geschreven) deel uit van die reeks.

Van Doesburg heeft een aantal van deze artikelen willen bundelen. Onder zijn pseudoniem Bonset kondigt hij deze boekpublicatie aan in een noot bij 'Symptomen eener réconstructie der dichtkunst in Holland': 'Deze artikelen vormen de eerste hoofdstukken van een later te verschijnen werkje, getiteld s. n. p. (School der Nieuwe Poëzie)'. Opmerkelijk is dat deze titel een allusie is op de dichtbundel *De school der poëzie* (1897) van Herman Gorter, in zijn tijd een groot literair vernieuwer.

Ook zijn gedichten wil Van Doesburg al snel bundelen. Een op 16 mei 1916 geschreven reeks voor Lena Milius heeft hij willen publiceren onder de titel *Verzen uit 1914*. Van deze voorgenomen bundel bestaat in Van Doesburgs archief een typescript, dat hij voorzien heeft van de auteursnaam I.K. Bonset, het heteroniem waarmee hij pas een aantal jaren later voor de dag zal komen. Het is een wat doorzichtige poging de voortrekkersrol die hij op sommige terreinen ambieert, ook voor de literatuur op te eisen. De gedichten voor Lena – die van onbetwistbare dateringen zijn voorzien – zijn afkomstig uit haar nalatenschap. Ze vormen daarmee een van de sporadische handschriftelijke bronnen buiten Van Doesburgs eigen schriftelijke nalatenschap die iets kunnen onthullen over zijn ontwikkelingsgang en die niet door hem van gewijzigde data kunnen zijn voorzien. De gedichten laten zien, dat op het moment dat Van Doesburg ze schreef, zijn poëzie nog niet het avant-gardistische karakter had, waarin hij zijn lezers later zo graag wil doen geloven.

De gedichten die Van Doesburg wilde bundelen in *Nieuwe woordbeeldingen* (een andere bundel vroege gedichten) zijn, als je de later aangebrachte dateringen mag geloven, alle uit de periode 1913-1916. Pas in 1920 druppelen echter voor het eerst enkele gedichten door in *De Stijl*. Waarschijnlijk heeft Van Doesburg dan ook pas in 1920 vroegere aanzetten voor gedichten omgewerkt tot de gedichten die hij in *Nieuwe woordbeeldingen* bijeenbracht.

Aan Anthony Kok schrijft Van Doesburg op 22 september 1915 over diens gedicht 'Volle nachtkroeg':

Dit vers is volmaakt goed in zijn stijl. Eenige tijd geleden had ik ook 'n opzet in dien geest. Het heette 'buurtpraatje' en zou tot mijn groteske verzen behoren. Het begon: A - / aba - / ça ça - / ça, ça ça - /

ça / da. / da, da, / da da da – Later hoop ik 't te kunnen maken. Ik had er geen enkele woord in willen hebben alleen klanken; daar ik alleen maar klanken hoorde [...] en zag toch door die klanken alles wat er voorviel. [...]. Het deed mij denken aan 'n regen van klanken en ik besloot dit in vers te brengen. 't Heb 't echter nooit aangedurfd. Daarom vind ik het zoo enorm dat gij met den band van het 'woord' gebroken hebt. Natuurlijk moet er voor het woord iets in de plaats komen wil het vers 'n *stut* hebben en dat iets is de 'Voordracht'.

Herman Gorters generatiegenoot Albert Verwey, de redacteur van het tijdschrift *De Beweging*, biedt in zijn tijdschrift van mei tot september 1916 ruimte aan Van Doesburgs essay 'De Nieuwe Beweging in de schilderkunst'. Van Doesburg belooft hem op 6 augustus 1916: 'Over eenigen tijd hoop ik Uw aandacht eens te vragen voor oorspronkelijke littéraire komposities'. Op 21 september voegt hij er nog aan toe: 'M.i. behoort poëzie evenzeer tot het vak der schilderkunst als schilderkunst tot het "vak" der poëzie!'. Sporen van de beloofde inzending zijn echter niet aangetroffen. In het licht van Van Doesburgs bewering dat hij in de jaren 1913-1920 experimentele verzen heeft geschreven, is het opmerkelijk dat Van Doesburg kennelijk geen gedichten ter opname in *De Beweging* heeft gestuurd aan Verwey. Opmerkelijker nog is het dat er ook geen sporen van Van Doesburgs poëtische productie het avantgardistische tijdschrift *Het Getij* hebben bereikt, van welk blad Van Doesburg een regelmatig medewerker was.

In maart 1921 publiceert Van Doesburg in het Franstalige Antwerpse maandblad *Ça Ira* het overzichtsartikel 'La littérature d'avant-garde en Hollande', waarin hij meteen maar de Franse versie van het 'Manifest II van "De Stijl" 1920. De literatuur' afdruckt. Hij stelt daarin dat zowel Verwey met zijn *De Beweging* als de redactie van *Het Getij* (onder anderen Herman van den Bergh, Ernst Groenevelt en Constant van Wessem) de nieuwe literatuur miskend hebben. Naast de gedichten van Bonset noemt hij in dat artikel als voorbeelden van de nieuwe literatuur het verhaal 'De groote boulevards' van Mondriaan en de gedichten van Agnita Feis, die in 1915 in eigen beheer haar *Oorlogsverzen in staccato* had gepubliceerd, en van Kok.

In 1921 stelt Van Doesburg in zijn Bonset-incarnatie pogingen in het werk een niet bij name genoemde poëziebundel gepubliceerd te krijgen bij het Antwerpse maandblad *Lumière*. Aan Roger Avermaete, de voornaamste redacteur van het blad, schrijft hij op 20 januari zelfverzekerd: 'Binnen enkele dagen stuur ik U het handschrift van mijn verzen. M'n vriend v Doesburg was zoo vriendelijk mij bij U te introducereen en ik twijfel niet of gij zult de uitgave in ernstige overweging willen nemen'. Een week later voegt hij daaraan toe:

Tegelijk met deze zend ik U als aangeteekend postpakket de verzen gebundeld van 1913-1920. Alle zijn *onuitgegeven*, behalve de X-beelden, die in 'De Stijl' en 'Poesia' verschenen. In 'De Stijl' verschijnt vanaf het nieuwe nummer een inleiding tot de nieuwe verskunst, welke zou

kunnen dienen als *inleiding tot dezen bundel*. [...] Daar ik in Holland nog geen uitgever bereid vond mijn verzen te publiceeren, ben ik er stellig van overtuigd, dat het ook hier veel aftrek zal hebben. vDoesburg is genegen er eenige propaganda voor te maken.

Zoals gezegd, beweerde Van Doesburg dat hij werd tegengewerkt bij zijn literaire vernieuwingspogingen, waarbij hij voor zichzelf het primaat opeiste. Die tegenwerking zag hij zelfs bij zijn mede-ondetekenaars van het literatuurmanifest van *De Stijl*. Als Mondriaan de eerste aflevering van het verhaal 'De groote boulevards' op 27 maart 1920 in het weekblad *De Nieuwe Amsterdammer* publiceert, schrijft Van Doesburg een dag later aan Oud:

In de Nieuwe Amsterdammer heb je zeker de sporen van mijn bezoek aan Mondriaan al gevonden. 't Vuile is dat de Telegraaf het overneemt en zegt dat het de eerste moderne woordkunst is in de Nederlandsche taal. Ik heb vanaf 1913 al aldoor dergelijke littérature gepubliceerd. Doch het werd steeds genegeerd. Het mooiste is dat ook dit niet geheel van Mondriaan is, wat Kok, Die en anderen direct zagen!

Ook tegenover de gebroeders Evert en Thijs Rinsema speelde hij drie jaar eerder een soortgelijke martelaarsrol. Op 16 juni 1917 had hij hen geschreven: 'Er is trouwens veel energie en doorzettingskracht noodig om in Holland in moderne kunst ook maar het minste tot stand te brengen. Op littérrair gebied is het nog treuriger. De littérature vertegenwoordigers worden systematisch den mond gesnoerd'.

Er is weinig wat deze claims van Van Doesburg ondersteunt. Pas met zijn 'X-Beelden' in mei en juli 1920 in *De Stijl* en zijn 'Letterklankbeelden' van het jaar daarop neemt hij de avant-gardistische positie in die hij zich in retrospect zo graag eerder zag bekleden. Het literatuurmanifest van *De Stijl* gaf als het ware de stoot daartoe.

Manifeste de la littérature.

II
"De Stijl." 1920.

w/3 1920
Pulverp

L'organisme de la littérature contemporaine vit de la sentimentalité d'une génération faible.

La parole est morte.
Les clichés naturels, les films dramatiques des mots que les fabricants de livres nous fournissent par milliers et avec poids ne contiennent rien de ce coup de main renouvateur de notre vie.
La parole est impuissante.

La poésie asthmatique sentimentale ("moi" et "lui") qui est encore toujours usitée partout et principalement en Hollande sont les influences d'un individualisme craintif de l'espace résidu fermenté d'un temps vieilli.

nous remplis d'un dégoût

La psychologie dans notre littérature romanesque ne se repose que sur l'imagination subjective. L'analyse psychologique et autre langage rhétorique encombrent. Ont tué la signification du mot.

2) les phrases soigneusement mise
c' une après l'autre et en dessous de
cette mise-en-page des phrases ^{l'autre} frontales
sèche
dans laquelle les réalités anciens présen-
taient leur expériences bornée des éré-
nement en trois dimensions
sont entièrement inapprochable et in-
puissante pour exprimer l'incommen-
surable de la réalité abstraite
de même que l'ancienne concep-
tion de la vie
les livres sont basé sur la
longueur, la durée
ils sont volumineux
la nouvelle conception de la
vie réside dans la profondeur
et ainsi nous voulons ^{l'intensité} la poésie

pour construire librement les événe-
ments multiples autour de nous et
à travers de nous
il est nécessaire que la parole soit
reconstruite aussi bien suivant le son
que suivant l'idée
si dans l'ancienne poésie par la domi-
nation des sentiments relatifs et sub-

3)

peut-être la signification intrinsèque
de la parole est détruite

Nous voulons par tous les moyens qui
sont à notre disposition par exemple
la mathématique & l'orthographe la
typographie.

donner une nouvelle signification de la
parole.

la dualité entre le contenu et la forme
ne puis continuer

alors pour la littérature moderne la :

forme aura une ~~forme aura une signi-~~ signification directement
spirituelle
contenu et forme deviennent une unité
complète.

Nous comptons donc sur l'appui moral
et esthétique de tous ceux qui colla-
bore à la rénovation spirituelle du monde.

Paris
mars 1920.

Théo van Doesburg.

ABONNEMENT
BINNENLAND 6.00
BUITENLAND 7.50
PER JAARGANG
BIJVOORUITBETA-
LING. VOOR AN-
NONCES WENDE
MEN ZICH TOT DE
ADMINISTRATIE.

MAANDBLAD GEWIJD AAN DE MODER-
NE BEELDENE VAKKEN EN KULTUUR
REDACTIE: THEO VAN DOESBURG.

ALLESTUKKEN RÈ-
DACTIE ZOOWEL
ALS ADMINISTRA-
TIE BETREFFEND,
TE ADRESSEEREN
HAARLEMMERSTR
73A TE LEIDEN.
DEPOT TE ROME 10
VIA CIRO MENOTTI

3^E JAARGANG.

APRIL NEGENTIENHONDERDTWINTIG.

NUMMER 6.

MANIFEST II VAN „DE STIJL” 1920

DE LITERATUUR

het organisme van onze hedendaagsche literatuur teert nog geheel op de sentimenteele gevoelens eener verzwakte generatie

HET WOORD IS DOOD

de naturalistische cliché's en de dramatische woordfilms
die de boekenfabrikanten ons leveren
per meter en per pond
bevatten niets van de nieuwe handgrepen van ons leven

HET WOORD IS MACHTELOOS

de asthmatische en sentimenteele ik- en zij-oesie
die overal
en vooral in holland
nog gepleegd wordt onder de invloeden van een ruimteschuw individualisme
gegist overblijfsel van een verouderden tijd
vervullen ons met weezin

de psychologie in onze romanliteratuur
slechts berustend op subjectieve inbeelding
de psychologische analyse
en meer belemmerende spraakrethoriek
hebben ook de **BETEKENIS VAN HET WOORD GEDOOD**

de netjes naast en onder elkaar geplaatste zinnen
deze dorre **FRONTALE** zinsbouw
waarin de vroegere realisten hun tot zichzelf beperkte ervaringen
uitdrukten

zijn ten eenenmale ontoereikend en onmachtig om de collectieve ervaringen van onzen tijd tot uitdrukking te brengen

evenals de oude opvatting van het leven
zijn de boeken op de

LENGTE den **DUUR** gebaseerd

ze zijn

DIK

de nieuwe levensopvatting berust op de

DIEPTE en de **INTENSITEIT**

zóó willen wij de poesie

om de menigvuldige gebeurtenissen

om en door ons heen

literair te construeeren

is het noodig dat het woord

zoowel volgens het begrip als volgens de klank

hersteld wordt

is in de oude poesie

door overheersching van relatieve en subjectieve aandoeningen

de innerlijke beteekenis van het woord te gronde gegaan

wij willen met alle middelen die ons ten dienste staan

syntaxis

prosodie

typografie

arithmetica

orthografie

het woord een nieuwe beteekenis en een nieuwe uitdrukingskracht geven

de dualiteit tusschen proza en vers kan niet voortbestaan

de dualiteit tusschen inhoud en vorm kan niet voortbestaan

daarom zal voor den modernen schrijver de vorm een direct-spiritueele beteekenis hebben

hij zal geen handeling beschrijven

hij zal in het geheel niet **beschrijven**

maar **SCHRIJVEN** zal hij

het collectief der handelingen herscheppen tot woord:

constructieve eenheid van inhoud en vorm

wij rekenen op de moreele en aesthetische medewerking van hen die medewerken aan de geestelijke hernieuwing der wereld

leiden april 1920

theo van doesburg/ piet mondriaan/ antony kok

C A I P A

Numéro 12

1,50. fr.

Mars 1921

S O M M A I R E

LA LITTÉRATURE D'AVANT-GARDE

EN HOLLANDE Theo van Doesburg.

UN CHANT D'EXIL L. Charles-Baudouin.

PARADOXES BLENNORRHAGIQUES

DE LAMPRIDO (*Suite*) Clément Pansaers.

LIEUX-COMMUNS Paul Manthy.

NOTULES :

LES LIVRES ***

HORS-TEXTE :

BOIS Jan Cockx.

Administration-Rédaction :
61, Hofstraat, Eeckeren

Bronnen

- Amsterdam, Bijzondere Collecties van de Universiteit van Amsterdam, Albert Verwey-archief, brieven Theo van Doesburg aan Albert Verwey.
- Antwerpen, Letterenhuis, brieven Theo van Doesburg aan Roger Avermaete.
- Den Haag, Rijksbureau voor Kunsthistorische Documentatie, Theo van Doesburg-archief.
- Parijs, Fondation Custodia, collection-F. Lugt, brieven Theo van Doesburg aan J.J.P. Oud en de gebroeders Rinsema.
- Siem Bakker & Emy Thorissen, *De dichter Theo van Doesburg/I.K. Bonset, 1883-1931*. Instituut Nederlands KUN, Nijmegen 1997.
- Carel Blotkamp e.a., *De beginjaren van De Stijl, 1917-1922*. Reflex, Utrecht 1982.
- August Hans den Boef & Sjoerd van Faassen, *Van De Stijl en Het Overzicht tot De Driehoek. Belgisch-Nederlandse netwerken in het modernistische interbellum*. Garant, Antwerpen-Apeldoorn 2013.
- Theo van Doesburg, *Het andere gezicht van I.K. Bonset. Literaire geschriften van Theo van Doesburg, I.K. Bonset en Aldo Camini*. Met een nawoord van Laurens Vancrevel. Meulenhoff, Amsterdam 1983.
- Marco Entrop, 'Theo van Doesburg en Het Getij', in: *Jong Holland 2* (1986), nr. 2, p. 31-39.
- Sjoerd van Faassen e.a. (ed.), 'Literatuur', in: Els Hoek e.a. (ed.), *Theo van Doesburg. Oeuvrecatalogus*. Centraal Museum, Utrecht 2000, p. 565-732.
- Sjoerd van Faassen & August Hans den Boef, "'Ik moet zingen, altijd maar weer zingen van U". Liefdesgedichten van Theo van Doesburg voor Lena Milius', in: *Jaarboek Letterkundig Museum* nr. 8 (1999), p. 59-99.
- W. de Graaf, 'Over Antony Kok - een ingewijde buitenstaander', in: Antony Kok, *Met weinig woorden. De experimentele gedichten 1915-1923*, ed. W. de Graaf. Avalon Pers, Woubrugge 1984, p. 21-53.
- Henri-Floris Jaspers, *Theo van Doesburg en Ça Ira (1920-1923)*. Jef Meert, Antwerpen 1999.
- Piet Mondriaan, *Twee verhalen*. Met een inleiding van August Hans den Boef en een studie van Carel Blotkamp. Meulenhoff, Amsterdam 1987.
- Alied Ottevanger (ed.), 'De Stijl overall absolute leiding'. *De briefwisseling tussen Theo van Doesburg en Antony Kok*. Toth, Bussum 2008.
- Thijs Rinsema, *Thijs/Evert Rinsema. Eigenzinnig en veelzijdig*. Museum Drachten, Drachten 2011.
- K. Schippers, *Holland Dada*. Em. Querido, Amsterdam 20002.
- Marleen Slob, 'De mensen willen niet rijpen, vandaar'. *Leven en werk van Til Brugman*. Vita, Amsterdam 1994.
- Evert van Straaten (samenst.), *Theo van Doesburg 1883-1931. Een documentaire op basis van materiaal uit de schenking Van Moorsel*. Staatsuitgeverij, 's-Gravenhage 1983.
- Will Tromp & J.A. Dautzenberg, *Kok van de De Stijl. Spoorwegbeambte in Tilburg*. Bosbespers, Oosterbeek 1989.